

Esej

LJUDSKA PRAVA I NJIHOV ZNAČAJ

Tarik Čolić *

JU Srednja elektrotehnička škola "Salih Salko Ćurić" Mostar
tarikcolic22@gmail.com

Ljudska prava danas imaju status kakav je božansko pravo kraljeva imalo u srednjem vijeku, toliko su duboko usađeni u naše političko razmišljanje da se zamišljanje društva bez njih čini gotovo nemogućim, ali trebali bismo biti oprezni da ih ne prihvatimo kao očigledne istine. Svi znamo čuvenu rečenicu iz Deklaracije o nezavisnosti¹: *"Smatramo da su ove istine same po sebi očigledne, da su svi ljudi stvoreni jednaki, da ih je njihov Stvoritelj obdario određenim neotuđivim pravima"*, ali treba da se čuvamo onoga što se čini očiglednim.

U mnogim slučajevima, ono što se čini očiglednim je manje pokazatelj onoga što je ispravno ili nesumnjivo, a više pokazatelj naših predrasuda, kao i efekat vremena i mjesta u kojem živimo. Jedan od najuticajnijih liberalnih političkih filozofa 20. stoljeća, Džon Rauls, jednom je izjavio: *"Ljudska prava nisu posljedica određene filozofije, niti na jedan način, između ostalog, gledanja na svijet. Oni nisu vezani samo za kulturnu tradiciju Zapada, čak i ako su u okviru te tradicije prvi put formulisani. Oni samo slijede defi-*

niciju pravde." Da ljudska prava "jednostavno slijede iz definicije pravde" je, u najmanju ruku, čudna tvrdnja. Doktrina o ljudskim pravima nije u potpunosti formulisana sve do 17. stoljeća. Možemo li stvarno odvezati definiciju pravde od velike većine termina historije? Kad god mislimo da je neki pojam ili ideja nemoguća bez nje, postoji neka vrsta terapije koju možemo koristiti. To se zove historija. Vidjevši kako je nastala ideja o ljudskim pravima, onda je možemo predstaviti kao rezultat određenog vremena i mjesta. Jako bitna stvar koju moramo od početka uspostaviti je razlika između objektivnih i subjektivnih prava.

Objektivna prava određuju šta je ispravno na globalnom nivou. Primjer, "Ispravno je činiti dobro," "Ispravno je slušati roditelje" ili "Ispravno je da služite svojoj zajednici." Uočimo da ova prava ne pripisuju pojedincu, što je ključna razlika. Oni ne navode čije je pravo o kome se govori. Subjektivna prava su ona koja se pripisuju individui, to jeste, pojedincu. Jedan primjeri iz *Deklaracije o nezavisnosti*: "Imam pravo na slobodu". Oni generalno ne navode šta je ispravno,

1 Američku deklaraciju nezavisnosti potpisalo je 13 tadašnjih kolonija Kraljevine Velike Britanije u Novom svijetu, čime su proglasile svoju nezavisnost i objasnile razloge za to.

* Udruženje za promovisanje kulture i mišljenja Sofia Banja Luka tradicionalno organizuje takmičenje u pisanju filozofskih eseja, a povodom Međunarodnog dana filozofije koji se obilježava svakog trećeg četvrtka u novembru. Takmičenje se odvija putem Konkursa za najbolji filozofski esej, na kojem mogu učestvovati srednjoškolci i studenti Bosne i Hercegovine, a prvo mjesto i novčanu nagradu u iznosu od 300,00 KM za 2023. godinu osvojio je Tarik Čolić, učenik IV razreda, JU Srednja elektrotehnička škola "Salih Salko Ćurić" Mostar. Konkurs za najbolji filozofski esej se organizuje uz podršku Ministarstva za prosvjetu i kulturu Republike Srpske.

već govore o pravima kao o nečemu što neko poseđuje. I upravo ta kategorija, subjektivna prava, čini ideju ljudskih prava koja nam je svima tako poznata. Nešto što svako ljudsko biće posjeduje, samo na osnovu toga što je ljudsko biće. Danas prilično "prava" kao takva identifikujemo sa subjektivnim pravima. Ako neko govori o pravima, češće nego ne možemo pretpostaviti da se radi o subjektivnim. Ipak, oni su zapravo nevjerovatno nedavni izum. Kada su, na primjer, stari Grci govorili o tome šta je ispravno, zakonito ili pravedno, oni su imali objektivnu koncepciju na umu. Za njih bi ideja subjektivnog prava vjerovatno bila neshvatljiva. U stvari, rečenicu "Imam pravo na..." nije moguće konstruisati na starogrčkom jeziku. Filozofi tog vremena su obično vidjeli šta je ispravno i šta zakonito kao određeno moralnim poretom svijeta.

Rimsko pravo je definisalo pravdu kao: "*dati svakom ono što mu pripada*". Kao što sam već pomenuo, pojam subjektivnog prava tada nije ni bio formulisan. Ono što je bilo zbog osobe nije bilo određeno individualnim pravima koja su posjedovali, već njenim položajem u široj zajednici, te njihovim odnosom prema ostalim članovima zajednice. Poenta takve distributivne pravde bila je da se cilja na društvenu harmoniju, nešto što se može razumjeti samo u svjetlu zajednice u cjelini, a ne u smislu izolovanih individualnih prava. Dakle, šta je promijenilo ovu vrstu pravde, toliko drugačiju od one uobičajene u našem vremenu? Šta je to što je omogućilo da se prava smatraju „subjektivnim“? Kao i mnoge stvari u historiji Zapada, jedna stvar je posebno važna – kršćanstvo. Prije svega, kršćanstvo je zamišljalo svakog pojedinca kao nekoga ko ima dušu. Nešto što svaku osobu stavlja u neposredan odnos sa Bogom, i na taj način svakoj osobi daje neku vrstu apsolutne vrijednosti. Budući da duša postoji nezavisno od svojih ličnih kvaliteta i zajednice kojoj pripada, postaje moguće posmatrati pojedince, ne kao specifične članove svoje zajednice, već kao apstraktna ljudska bića, od kojih je svaki jednak u dijeljenju zajedničke suštine. Pošto je duša i univerzalna i vječna, ljudska bića se sada mogu posmatrati u apstrakciji i iz vremena i iz prostora, ne-

zavisno od pozicije koju zauzimaju u svojoj zajednici. Određeni kršćani, na primjer Vilijam Okam², tvrdio je da ako je moralni zakon svojstven poretu stvari, ne ostavlja slobodu Bogu. Bog takođe mora da slijedi poredak stvari. Zbog toga se postepeno moralni zakon nije posmatrao kao nešto svojstveno poretu stvari, već kao nešto što proizilazi iz volje Božje. Važnost „reda“ zamjenjuje se značajem „volje“. Konačno, zato što smo stvoreni od Boga, u Njegovom imidžu, potreban je mali korak da se Božja volja poistovjećuje sa voljom svakog pojedinca.

Dakle, rezultat je moral izgrađen na univerzalnim apstraktnim pravima, koja proizilaze iz volje svakog pojedinca, na osnovu zajedničke ljudske suštine. Dolazimo do potpune prosvjetiteljske koncepcije ljudskih prava. Neki bi mogli biti iznenađeni značajnom ulogom kršćanstva u razvoju ljudskih prava. Ali to je bilo vrlo jasno u spisima teoretičara koji sami razvijaju ljudska prava. Džon Lok³, na primjer, jedan od glavnih filozofskih utjecaja na Deklaraciju o nezavisnosti, započeo je svoju Teoriju prava iz tvrdnje da nas Bog posjeduje kao Njegove, te nas stoga obdaruje neotuđivim pravima. To je navedeno u samoj Deklaraciji o nezavisnosti: „*Ljudi su obdareni od strane svog tvorca određenim neotuđivim pravima.*“ Religijske paralele se još ne završavaju. Ljudska prava i vjerovanje u Boga također su slični po tome što bi oba trebala biti nešto samoočigledno, a ne nešto što se empirijski može otkriti. Ljudi tvrde da bi bez doktrine o ljudskim pravima društvo utonulo u kaos. Tako su ljudi tvrdili da će društvo utonuti u kaos bez vjere u Boga, ali evo nas i danas smo tu.

Da bi određene ideje bile efikasne, one moraju biti uspostavljene materijalno, u političkom i društvenom životu. Uticaj kršćanstva je jasan. Ali zašto je ideologija ljudskih prava postala tako široko i brzo prihvaćena? Tačnije, u 17. stoljeću pa nadalje, kada je kršćanstvo postojalo mnogo duže od toga pa, ako su ideje koje stoje iza ljudskih prava neodvojive od kršćanske misli, onda je njihov politički uticaj neodvojiv od uspona kapitalizma. Da bi kapitalizam započeo, kapitalisti su u nastajanju morali da kupe plan koji je

2 Vilijam Okam bio je engleski filozof kršćanske skolastike. Poznat je kao vođa nominalista kod problema univerzalija.

3 John Locke bio je engleski filozof i glavni predstavnik empirizma iz 17. stoljeća. Osnivač je spoznajne teorije i smješta iskustvo ili ideje osjeta i refleksu, u osnovu ljudskog razuma.

ranije bio u zajedničkom vlasništvu, za opstanak ljudi koji na njemu žive, i da ga pretvore u zemljište u pojedinačno vlasništvo radi profita. Ovo je bilo poznato kao *pokret ograđenja*, tokom kojeg su mnogi seljaci, koji su ranije radili na zemljištu u zajedničkom vlasništvu, proizvođači za sopstvenu potrošnju, nasilno i često nasilno odstranjeni sa te zemlje. I, sada bez imovine, bili su primorani da rade za platu. Tako su ljudi koji su ranije sebe smatrali dijelom veće zajednice, radeći zajedno na postizanju zajedničkih ciljeva, sada postali izolovani i atomizovani pojedinci. A proizvodni proces više nije odgovoran svojoj zajednici, već njihovom šefu, individualnom kapitalisti. Kolektivna solidarnost postepeno je zamijenjena individualnom konkurencijom. Radnici su prestali da budu članovi zajedničke zajednice i postali su pojedinci koji su se takmičili za platu. Oni su postali, drugim riječima, pojedinci koji su se okupili u proizvodnji u potrazi za sopstvenim ličnim interesima. Radnici traže platu, a kapitalisti traže više kapitala. Ideologija ljudskih prava išla je ruku pod ruku sa situacijom. Konkurencija je navela ljude da jedni druge posmatraju kao nešto od čega moraju biti zaštićeni, kao nešto što stalno prijeti da naruši njihova „prava“ i to je razlog zašto je teorija društvenog ugovora postala toliko popularna. Pretpostavljajući da je društvo stvoreno uspostavljanjem ugovora. Ako se na ljude gleda kao na individualizovane i atomizovane sami od sebe, i okupljaju se samo u potrazi za sopstvenim interesom, onda je jedini mogući način da se formira društvo potpisivanje ugovora. To je dovelo do strogog razdvajanja između onoga što je Hegel⁴ nazvao civilnim društvom s jedne strane i političke države s druge strane. Civilno društvo je tržišno društvo, privatnih pojedinaca koji ostvaruju svoje privatne interese nezavisno od bilo koga drugog. Nasuprot tome, politička država je sfera u kojoj se ljudi okupljaju kako bi donosili zajedničke odluke. Prevazilaženje građanske sfere. Liberalno društvo je oblikovano ovom fundamentalnom podjelom, privatni pojedinci s jedne stra-

ne, a država sa svojim uredima, sudovima, vojskom i policijom s druge strane. Stoga, Marks⁵ piše: *„Iznad svega primjećujemo činjenicu da takozvana prava čovjeka nisu ništa drugo nego prava člana građanskog društva, odnosno prava egoističkog čovjeka, čovjeka odvojenog od drugih ljudi i od zajednice.”* Razdvajanje između civilnog društva i političke države dijeli pojedinca na dva dijela: privatnog, egoističkog pojedinca civilnog društva s jedne strane, i političkog čovjeka, građanina političke države, s druge strane. To takođe stvara napetost u ideologiji ljudskih prava, jer bi ona trebala da postoje nezavisno od bilo kog određenog političkog sistema, ali se mogu dati osobi samo ako ih država prizna kao građanina. Kada kapitalista unajmljuje radnike, on ih vidi kao apstraktne individue, definisane samo njihovom radnom snagom, zato što ideologija ljudskih prava pretpostavlja da su prava formalno jednaka za sve, ona pomaže da se prikriva ogromne i stvarne neravnoteže moći koje postoje između stvarnih ljudi. Na primer, država proglašava da su sudovi pravični, jer svi imaju jednaku pravo na pravično suđenje. Ali ovo jednako pravo zamagljuje činjenicu da koliko je „pošteno“ vaše suđenje, zavisi od advokata kojeg možete sebi priuštiti.

Čak i s obzirom na sve ovo, i dalje bi mogao biti slučaj da ljudska prava imaju pozitivnu vrijednost, zar ne? Trebali bi paziti da ne napravimo genetsku grešku⁶. Moglo bi biti da su prava vrijedna, čak i ako su prvobitno proglašena legitimnim interesima kapitalističke klase u nastajanju. Međutim, mislim da je problem sa ljudskim pravima bar onako kako ih mi razumijemo i sprovodimo, svojstven njima. Da bismo objasnili zašto moramo da se zapitamo šta je njihov osnovni problem. Počnimo od početne tačke koja se u teoriji često zanemaruje ili ignoriše – sprovođenja prava. Liberalni politički teoretičari, kada govore o pravima ili zakonima, često izbjegavaju da govore o njihovom sprovođenju. To je zato što pitanje izvršenja iznosi na vidljivo dinamiku moći u igri. Ko ima moć da izvrši? Da bi ljudska prava bila efikasna, moraju

4 Georg Wilhelm Friedrich Hegel bio je njemački filozof. Rođen u Stuttgartu, studirao teologiju i filozofiju. Bio je profesor na univerzitetu u Jeni, direktor gimnazije u Nürnbergu i profesor na univerzitetu u Berlinu.

5 Karl Heinrich Marx bio je njemački filozof, sociolog, historičar i revolucionar. Marx je bez sumnje najutjecajniji socijalistički mislilac koji se pojavio u 19. stoljeću.

6 Suditi da je nešto loše samo na osnovu toga odakle je došlo ili kako je nastalo.

se sprovesti. Nasilno ako je potrebno. Pa ko ih onda primorava? Oni koji imaju moć da ih sprovedu, koji kontrolišu sudove, vojsku i policiju, odnosno države. Država sa monopolom na nasilje. A da bi ostvarili takva prava, oni moraju biti moćniji od vas, i imati dozvolu da počine djela koja vi sami ne možete. A kome država služi? Pa, čak i ako liberalna ideologija kaže da služi društvu u cjelini, ona mora po samoj svojoj prirodi služiti onima koji je finansiraju. U suprotnom, ne bi dobio kapital koji mu omogućava da uopšte postoji. A ko to primarno finansira? Bogati. Drugim riječima, vladajuća klasa.

Osnovna napetost se odmah počinje pojavljivati ovdje. Da bi ljudska prava postojala politički, mora postojati neko mnogo moćniji od vas, dajući vam ta prava na prvom mjestu. Ljudska prava, koja bi trebala da učine sve jednakima, paradoksalno zavise od fundamentalne neravnoteže moći između grupa sa konkurentskim interesima. A ako vam neko moćniji od vas daje vaša prava, onda vam hi oni mogu i oduzeti. Ali ako je tako, zašto bi država uopšte dala ta prava? Ovdje je Ničeova⁷ koncepcija prava u genealogiji morala⁸ veoma korisna: *“Moja prava su dio moje moći koji drugi ne samo da su mi priznali, već i koji žele da sačuvam.”* Kako su ovi drugi došli do toga? Prvo, kroz njihovu razboritost i strah i oprez da li zauzvat očekuju nešto slično od nas, ili u tome što smatraju da bi borba s nama bila opasna ili nikakva.” Dakle, recimo da je radnička klasa finansijski i politički osiromašena. Umorni od situacije, oni se zajedno organizuju u militantnom radničkom pokretu i prijetu da će srušiti državu. Država tada priznaje radničku klasu kao moćnu. Dovoljno moćnu da predstavlja prijetnju. I zato što priznaju tu moć, odlučuju da sprovedu određena radna prava. Ova prava se ne sprovode zato što je država dobronamjerna, ili zato što donosi neki večni moralni zakon. Umesto toga, oni sprovode ova prava kao kompromis između dvije moćne grupe, u nadi da će to umiriti drugu stranu. Tako nastaju prava, priznati i garantovani stepeni moći. Ovaj način

gledanja na prava je više ugrađen u društvenu i materijalnu stvarnost. Pomaže nam da vidimo kako se oni pojavljuju ne kao nepristrasni vječni zakoni, već kao historijski ishodi borbe. Niče nastavlja: *„Ako odnosi moći pretrpe bilo kakve materijalne promjene, prava nestaju i stvaraju se nova – kao što se pokazuje u stalnom nestanku i reformi prava među narodima.“* Ako se naša moć materijalno smanji, mijenja se osjećanje onih koji su do sada garantovali naša prava.

Samo postojanje ljudskih prava pretpostavlja postojanje borbe za vlast konkurentskih grupa, pri čemu moćnije daju prava slabijim.

Kao što piše časopis *Gegenstandpunkt*⁹: *„Čovjek ima pravo da bude sluga gospodara koji mu se bavi: to je bijedna supstanca velikog prosvjetiteljskog pojma prirodnog ljudskog prava.“* Nije ni čudo što su prve dvije zemlje koje su proglasile ljudska prava, SAD i Francuska, takođe bile neke od poslednjih zemalja koje su ukinule ropstvo. Ova dinamika moći koju vidimo između klasa postoji i između zemalja. Uzmite takozvano „pravo humanitarne intervencije“. U kojem se navodi da jedna nacija može da napadne drugu, u cilju zaustavljanja kršenja ljudskih prava. Ko ima pravo na humanitarnu intervenciju? Opet, oni koji imaju moć da to urade. Vojno i ekonomski moćni. To stvara situaciju u kojoj moćni mogu koristiti humanitarnu intervenciju kao izgovor za invaziju, destabilizaciju i eksploataciju drugih zemalja, poput onoga što su SAD uradile sa Jugoslavijom, Libijom, Sirijom itd. Samim tim, oni sami ne odgovaraju nikome za sopstveno kršenje ljudskih prava. Da budem jasan, ne kažem da će svi ovi problemi biti riješeni ako jednostavno prestanemo da se pridržavamo doktrine o ljudskim pravima. Ljudska prava su rezultat. Simptom određene društvene i političke konfiguracije, a vi se ne borite protiv simptoma, borite se protiv bolesti. Ako prepoznamo problem sa ljudskim pravima, moramo da promijenimo društvenu i političku konfiguraciju. Sve dok živimo u kapitalizmu i liberalnoj političkoj paradigmi, prava su apsolutno

7 Friedrich Wilhelm Nietzsche bio je njemački filozof, prozni pjesnik, kulturni kritičar, filolog, kompozior i psiholog koji je imao veliki uticaj na savremenu filozofiju.

8 Fridrihovo djelo *Zur Genealogie der Moral: Eine Streitschrift* izlaže njegove misli o porijeklu naših moralnih predrasuda.

9 Suprotna tačka gledišta je časopis za marksističku teoriju istoimene izdavačke kuće sa sjedištem u Minhenu, koji redovno izlazi od 1992. godine.

neophodna. Ali ako ograničimo našu borbu da molimo državu da nam odobri prava, nikada se nećemo baviti fundamentalnijim problemom na koji su ljudska prava odgovor. Društvena i politička neravnoteža koja čini naše društvo. Podjela između civilnog druš-

tva i političkih država, koja je neodvojiva od podjele između ekonomskih klasa. U ovom trenutku možemo početi da uviđamo, kao što sam u uvodu tvrdio, da su ljudska prava i božansko pravo kraljeva zapravo veoma slični u značajnim aspektima.